

PSİKOTİKLERDE İLETİŞİMİN YAPILARI*

Paul WATZLAWICK

Çeviren: Ahmet ÖYLEK**

Bana, Fas'a gidiyorum, diyorsun.
Fakat eğer, Fas'a gidiyorum, diyorsan
Fas'a gitmiyorsun demektir bu.
Fakat Fas'a gittiğini öğrenmiş bulunuyorum.
Öyleyse, niye bana yalan söylüyorsun, ben ki senin
dostunum.

Bir Fas tekerlemesi

Bir olasılıkla uydurma da olsa, konumuz için oldukça elverişli bir öykü var: Kolombia'da bir kent olan Cartagena'daki saatlerin öyküsü. Bu öyküde anlatıldığına göre, her gün öğleyin, kalenin tepesinden bir pâre top atışı yapılmış; kent sâkinleri de saatlerini ayarlamak için bundan yararlanmış .Cartegena'dan geçen bir yolcu, top atışının hemen hemen her zaman yarım saat önce yapıldığını fark etmiş ve doğal bir merakla, durumu kalenin komutanıyla görüşmüş. Bu subay ona, kendi saatinin gösterdiği vakitle kentin saatçisinin dükânının vitrininde sergilenen ve şaşmazlığıyla ün salmış bir sarkaçlı saatin gösterdiği vakti karşılaştırmak üzere, kente her gün bir asker gönderdiğini söylemiş. Daha sonra yolcu, bu saatçinin doğru vakti nereden bildiğini öğrenmek istemiş. Saatçi ona gururla şu cevabı vermiş: "Saatimin ayarını her gün kaleden yapılan top atışıyla karşılaştırırım; yıllardır, hiçbir zaman, ikisi arasında en ufak bir fark görmedim".

Ruhsal bozukluklarda (psychotique) iletişimle ilgilenenler –bu öyküyü bilsin, ya da bilmesinler– onun özünü ancak yeni yeni ciddiye

* La Nouvelle Communication, Editions du Seuil, 1971 Paris. ss.: 238-254. Fransızca başlık: Structures de la Communication psychotique. Makalenin İngilizce orijinal başlığı: Patterns of Psychotic Communication.

** Eğitim Programları ve Öğretim Bölümü, Fransızca Okutmanı

almaya başlamışlardır. Deli olduğuna hükmedilen bir insanın söylediği sözler, uzun süre, bozuk bir ruhun meyvası sayıldı ve her dönemin anlayışına göre bu düzensizlik, tanrısal ya da şeytani güçlere, fiziksel nedenlere, birincil süreçlere ya da ana örneklerle (archétype) atfedildi. Bu görüşler ne denli farklı olursa olsun, aralarında en azından iki ortak postulat vardır: önce, düzensizliğin hastanın aklında olduğu; sonra da, onun sözlerinin her türlü anlamdan yoksun olduğu (bir piyanonun tuşlarında yürüyen kedinin çıkardığı gürültü gibi), ya da bunların ancak içruhsal (intrapsychique) bir anlamı olabileceği. Oysaki, gerçeğin kale komutanı, saatçi ve Cartagena sâkinleri tarafından sapıtılması belli bir kişinin kafasından değil de, daha çok, bir arada oturma ve bilgiyi paylaşma sürecinin kişisel ötesi kaydından kaynaklanmaktadır.

Kuşkusuz, iç içe yaşayan kişiler tarafından gerçeğin algılanmalarının bu birbirine bağımlılığı yeni bir keşif değildir. Bu durum, yüz yıl kadar önce, iki Fransız psikiyatrisi olan Lasegue ve Falret tarafından, "İkili çılgınlık, ya da iletilen çılgınlık" [203] adlı, zamandan etkilenmeyecek kadar temel geçerlilikte ve zarif üsluplu bir kitapta anlatılmıştır. Psikiyatri düşüncesinin temel akımında bu kitap, uzun zaman, sadece yeri ve zamanı bilinmeyen bir yığın olarak kalmış gibi gözükmektedir. Hastanın tanıtılmasından sonra, yazarlar şöyle sürdürüyorlar:

İkili hezeyanda deli, kışkırtıcı öge, gerçekten de, ana hatlarını az önce kabataslak çizdiğimiz tipe tekabül eder. Onun ortağının tanımını ise daha nâzik bir iştir; fakat, *inatçı bir araştırmayla, iletilen deliliğin bu ikinci etkeninin tâbi olduğu yasalar saptanabilir...* İki hastayı birbirine bağlayacak olan sessiz anlaşma hemen hemen tamamlandıktan sonra, artık yalnızca çılgının ruhen sağlam olduğu varsayılan kişi üzerindeki etkisini incelemek söz konusu değildir; fakat, muhakeme edenin sabuklayan üzerindeki ters etkisini araştırmak ve ayrılıkların hangi karşılıklı uzlaşmalarla ortadan kaldırıldığını göstermek önemlidir.

Deliliğin bu dikkate değer türünde patoloji, bu duruma göre, etkileşimsel***, kişilerarası-eşlerin ilişkilerine katkılarının toplamından daha fazla ve farklı birşey; karmaşıklığı, öteki eşin az-çok güçsüz bir kurban olduğu, tek bir kişinin delililiğine indirgenemeyen *belirgin bir nitelik* olarak düşünülür.

*** Gerçekten de bu konuların önce "ikili çılgınlık" araştırmalarında, sonra da, kişilerarası ilişkilerin somut alanını da aşarak, her süjenin, mesajını Diğeri'nden ters çevirmiş bir biçimde aldığı temel ilkesinden çıkışla, Fransız psikanalizi alanında önemli bir gelişme gösterdiği bilinmektedir.

Eğer durum böyleyse, ortaya çıkan soru, hangi tür iletişimsel mekanizmaların psikozun çıkışıyla iç içe olduğunu bilmektir. Dikkat ederseniz, soru, bu çıkışı kışkırtan şeyi bilmek değildir. Burada anlatığım mekanizmalar doğrusal bir neden-sonuç ilişkisi arzetmemektedir. Daha tam bir deyişle, bunların nedenselliği; neden sonucu belirlediği oranda sonucun geriye etkisi olduğu için, çoğu kez kısır döngü özelliği göstererek, daireseldir. Psikozlarda iletişim araştırması, hiç değilse bugünkü bilgilerimiz içinde, bir zihinsel hastalık kuramı değildir; *niçin*'in değil, *olup biten*'in saptanmasıdır. Bu, nereye bakmamız ve bakmamamız gerektiği konusunda daha iyi bir fikir verebilir. Eğer, örneğin, şizofreniyi bireysel bir olgu olarak tanımlamak imkânsızlaşırsa, genetik ve fizyolojik yorumlar, yerini *kişilerarası sistem*'e bırakmak üzere, yeniden daha derinlemesine ele alınabilecektir. Şimdilik birşeyi güvenle söyleyebiliriz: ancak (aşağıda anlatacağımız) söz konusu iletişimsel yapıların özgül niteliğini yıkma bahasına, bu niteliği klasik neden-sonuç dikotomisinin kalıbında zorlayarak, bir yandan hastalıktan, diğer yandan da normallikten söz edebiliriz. Bu yine, açıkça çok "rahatsız" bir kişinin davranışının, şu ya da bu psikozun sınıflandırma ölçütlerine uyduğunu söyleyebilmek için ödenmesi gereken bedeldir.

Psikozun özgül iletişim modellerine yönelmeden önce, bir adımın daha aşılması gerekmektedir. Bu adım, uzaktan, en zayıf geçiş noktasıdır; zira, bir yandan sağduyunun doğrudan kabul edeceği bir açıklığa dayanırken, diğer yandan da kesinlikle doyurucu hiçbir açıklamaya dayanmamaktadır. Nesnel bir kanıt olmaksızın, benim kişisel kanım şudur ki, her insan iletişiminin belki de beşte biri bilgi değişimine yarar, geri kalanı ise, başkalarıyla olan ilişkilerimizin doğasının tanımlanması, onanması, reddi ve yeniden tanımlanması sürecinin payına düşer. Bu niçin böyle oluyor? Bu konuda bol bol düşünebiliriz. Böyle oluşu, gelişim psikolojisi tarafından ve duyulardan yoksun bırakma deneyleriyle biçimsel olarak kanıtlanmıştır. Hiç kimse, yalnızca kendi kendiyile iletişim içinde olarak, ne ruhen sağlam kalabilir, ne de yaşamını sürdürebilir. Anımsayabildiği tüm yaşamı boyunca, karanlık, dört köşe bir hücrede hep kapalı kaldığını söyleyen Kaspar Hauser'in¹ öyküsü, ancak inanılmaz birşeydir. Diğer yandan, René

1. Elinde kimin tarafından verildiği bilinmeyen, bölge yetkililerine yazılmış bir tavsiye mektubuyla, 26 Mayıs 1828'de Nuremberg'de ortaya çıktı. 1812'de doğduğunu söyledi; fakat bir yerde kapalı kaldığının dışında, geçmişi hakkında hiçbir aydınlatıcı bilgi veremiyordu. Onun kökeni hakkında, az sonra, çok sayıda romantik kuramlar belirdi. 14 Aralık 1833'de, görünüşte kimliği bilinmeyen bir saldırgan tarafından vurulmuş birçok bıçak darbesiyle evine dönerek, üç gün sonra da öldüğü zaman, muamma bir kat daha arttı.

Spitz'in tanımladığı imaretçilik olgusunun çok ötesine gitmesine rağmen, ya da belki çok ötesine gittiği için-psikolengüistik araştırmanın oldukça soğuk, eski bir kesitine, sezgimizle bir anlam verebiliriz. Parma'lı Fra Salimbene'nin günlüğünde yazdığına göre, insanın ilk ve doğal dilini keşfetmek isteyen II. Frédéric, süt annelere birkaç çocuk büyüttürmüş; bu süt anneler çocuklara her türlü bakımı gösterecekler, ama onlarla hiç konuşmayacaklarmış. İmparator böylece, çocukların kendiliklerinden İbranice mi, Yunanca mı, yoksa Lâtince mi konuşmaya başlayacaklarını keşfetmeyi umuyormuş. Maalesef ve araştırma planının mükemmelliğine rağmen, "tüm çabalar boşa gitti, zira çocukların hepsi de öldü".

Bir insan organizmasının dilden tamamiyle yoksun oluşu, kuşkusuz, istisnai bir garipliktir. Fakat milyonlarca çocuk, diğer insanlarla iletişimin ancak az-çok sakat, ya da bozuk bir biçimde var olduğu kişiler arası evrenlerde büyümektedir. II. Frédéric'in hatası; XVIII. yüzyılda yaygın olan, dilin ve onunla birlikte aklın doğuştan kazanılmış bir Tanrı vergisi oldukları inancıydı. Fakat tersi inanç, yani deliliğin doğuştan geldiği (en azından kökeninin ve yatağının kişinin kafası oluşu); bugün az sayıda insan, dünyanın algılanmasının da dil gibi kazanılması gerektiğini kesinlikle söylese bile, hâlâ geçerlidir. Bu az sayıda insandan, Lidz ve diğerlerinden şunları aktaralım:

Görüyoruz ki nedensel ilişkilerin bir iç mantığı insana doğal olarak verilmemiş, fakat daha çok, içinde yetiştiği çevre onun algılama, düşünme ve iletme tarzını etkilemiştir. Mantıksızlığın ortasında yetiştiği için ve, ailesindeki bireylerin tepilerini ve heyecansal davranışını tanıma ve anlamaya da dahil, çevrenin apaçık yorumu olması gereken şeyi saptıran ve inkâr eden aileiçi iletişimlere sürekli biçimde hedef olduğu için... şizofren hasta; gerçeğin simgeleştirilmesinin çarpıtılışı içinde, daha çok kendi içine kapanma eğilimi gösterir. [212, s. 305].

Fakat nesnelere algılanmasıyla ilişkilerin algılanması arasında belirgin bir fark vardır. Bu ise, benim konum için çok uygun bir noktadır. Nesnelere özellikleri vardır ve onlar hakkında kuşku ya da anlaşmazlık doğarsa, bazan son derece güç gözüksünse bile, gerçek yapılarını araştırıp bulmak genellikle mümkündür. O andan itibaren, böyle bir tartışma durumunda, bir nesnenin özelliklerine ilişkin nesnel kanıt elverişli ise, anlaşmazlık giderilebilir; bu durumda, birinin haklı, diğerinin de haksız olduğunu söylemek usa yatkındır. Fakat insan ilişkileri alanında, eşlerden birinin diğerinden daha bilinçli olduğu ve üzerinde bir uzlaşmaya varılabilecek, nesnel bir gerçek yoktur. Bu

alandan ancak, ilişkinin yapısıyla ilgili kişisel anlayışlar vardır ve bu anlayışlar, kaçınılmaz bir biçimde, az-çok birbirlerine aykırıdır. O andan itibaren, eşlerden hangisinin haklı, ya da haksız olduğunu öğrenmek için tartışmanın artık bir anlamı yoktur. Bir örnek verelim. A kişi, B kişiye: “Sizin bana karşı birşeyiniz var” dese ve (ilişkilerini kendisinin, A’nın gördüğü biçimde tanımlasa), B kişi şöyle karşılık verebilir: “Siz de benim hakkımda hep en kötüyü düşünürsünüz”; gerçeği kendisinin nasıl gördüğünü böyle ifade edebilir. Bu ilişkinin “gerçek” yapısını keşfetmenin bir yolu olmadığı açıktır; sadece şu nedenle: ilişkiler “lâhanalar ve kırallar gibi” “gerçek” nesnelere değildir. Bütün bunlar, kuramsal terimler içinde ne denli açık görünürse görünsün, uygulamada insani çatışmaların (ve bazı psikiyatrik araştırmaların) temelini oluşturan başlıca hata buradadır, yani: kişiler arası gerçeği yalnız kendi algılamamız tek mümkündür ve doğrudur, başkasının ise onu farklı görmesi için ya deli, ya da hain olması gerekir, saf inancıdır.

Normal olarak, insan ilişkilerinde, yukarıda söz ettiğimiz tartışma, onama ve yeniden tartışma süreci içinde, belli bir “uygulamsal anlaşma”ya ulaşılır. Bozuk ilişkilerde ise, tartışarak anlaşma girişimleri bazan öylesine beceriksizce ve kabadır ki taraflardan hiçbiri bir uzlaşmaya yanaşmayabilir: ilişkinin karşılıklı tanımları arasındaki hendek oldukça geniş olduğu için, herbirinin psikolojik yaşamını tehdit eder. Bu da, Wynne ve diğerlerinin “sahte-karşılıklık” adını verdikleri ödüllü uzlaşma çözümüne götürür. Bu çözüm, karakteristik bir ikilem içerir: “Görüş ayrılığı, ilişkinin kopmasına götürücü olarak algılanır ve o andan itibaren, bu ayrılıktan kaçınılması gerekir; fakat eğer görüş ayrılığından kaçınılırsa, ilişkinin büyümesi de aynı anda imkânsızlaşır” [341, s. 205].

En iyi koşullarda bile, karşılıklı olarak doyurucu ve *ego* için zenginleştirici bir ilişkinin elde edilmesi zor bir iştir; çünkü bu, öteye iletme, yani bizzat iletişim konusunda iletme yeteneği gerektirir. Gregory Bateson’un isabetli deyimini kullanacak olursak, “geçerliliğin inanca bağlı olduğu” [268, s. 212] öteye-iletme alanında gelişen iletişim süreçleri konusunda bugün henüz fazla şey bilmiyoruz. Söz konusu yapıları burada, üç grupta sistemleştirmeğe çalışırken, ne eksiksiz olduğumuzu, ne de bu gruplarla daha normal iletişim biçimleri arasına niteliksel bir fark koyduğumuzu iddia etmiyoruz; başka yerlerde olduğu gibi, psikopatolojide de sınırlar kesin değildir.

I. TEĞETLEŞTİRME (**tangentialisation**) ve SAF DIŞI BIRAKMA (**disqualification**)

Eğer A kişi tarafından yapılan *a* bildiriminden hemen sonra B kişi tarafından yapılan *b* bildirimi geliyorsa, ve *B* bir yandan A'nın neyi iletmek istediğini sezinlerken, diğer yandan hem *a*'nın (mesajın) içeriğini, hem de A'nın (mesaj vericisinin) amacını dikkate almıyorsa, Ruesch'in tanımladığı ve açıkladığı biçimde *teğetsel bir yanıt* elde ederiz. Ruesch şu örneği veriyor:

Johnny: "Bak, bir böcek yakaladım" diye sevinçle bağırarak, annesine doğru koşuyor. Anne, Johnny'ye bakıyor ve kuru, insanın sevincini kursağında bırakan bir sesle: "Git, pis ellerini yıka!" diye yanıt veriyor. Çocuk; cesareti tamamen kırılmış, düş kırıklığına uğramış, afallamış bir halde, eve dönüyor. Anne, çocuğunun ellerini çamur içinde görünce, doğrudan yeni bir mesaja başlarken-ellerini yıkama emri-gerçekten de, oğlunun mesajının amacını bir kenara itmiştir. Eğer anne: "Evet, güzel bir böcek" demiş ve biraz beklemiş olsaydı, yeni bir mesaja başlayabilecekti: "Haydi, şimdi git, kirlenen ellerini yıka". [266, s. 54].

Uzlaşmayla ilgili saf dışı bırakmalar adı verilen bir yanıtlar türü de, Buenos Aires'de bir ekip tarafından tanımlanmıştır (Sluzki ve diğeri) [300]. Bunlar, "eğer öteye iletim göstergeleri yoksa ve içerik genel duruma uygun değilse, ya da bu göstergeler var olduğu halde, içerik onlarla uyuşmuyorsa, *a* mesajının *b* mesajı tarafından bir saf dışı edilmesine tanık oluruz. Onların da belirttikleri gibi, saf dışı bırakma gülmeye, ya da öfkeye; A, B'nin *a*'nın içeriğini onaylayıp onaylamadığını, reddedip reddetmediğini, kötüye alıp almadığını, ya da daha önce bilip bilmediğini anlamadığına göre, kuşkusuz, zihin karışıklığına yol açabilir. A, nasıl davranacağını bilemez. Öne sürülen örneklerden birinde oğul: "Bana çocukmuşum gibi davranıyorsun" diye yakını, annesi de: "Tabii, sen benim çocuğumsun" diye karşılık verir. Böyle bir karşılığın etkisi, heyecansal açıdan, tamamiyle bunalıcı olabilir; aslında bu, Erickson'un derin uykuya sokmalar konusunda geniş bir biçimde incelediği "zihinsel bunalma, karışıklık (confusion) tekniğine" çok yakındır [98]. Bu saf dışı bırakmanın etkisini yenmek ve konuşmayı yeniden rayına oturtmak için, oğulun, "çocuk" sözcüğünü "göreceli yaş" anlamında kullandığını, oysa annesinin bu sözcüğü "yavru" anlamında kullandığını annesine vurgulayarak, ince bir öteye iletmeye çalışmasına girişmesi gerekirdi. Fakat

özellikle çocuk “hasta” olarak nitelendiriliyorsa, bu açıklamayı kabul ettirmek onun için çok zor olabilir; oysaki annesi bu girişimi bozuk ve kavgacı bir ruh yapısının yeni bir kanıtı olarak almakta hiç güçlük çekmeyecektir.

II. ALDATMACA (*Mystification*)

İkinci grupta ayrılık, görüş beyanı ile karşılık arasında değil de, birinin beyanı ile diğ erinin algıları, duyguları ve niyetleri arasında ortaya çıkar. “Mystification” (yutturmaca, aldatmaca) terimi Laing tarafından kullanılmıştır. Aldatmacı bir iletişim, en soyut biçimiyle şöyle açıklanır: “Gördüğünüz (ya da düşündüğünüz, ya da işittiğiniz, ya da hissettiğiniz) şey yanlıştır. Ben size bütün bunların nasıl olduğunu (ya da işitmeniz, düşünmeniz ya da hissetmeniz gerekeni) söylüyorum”. Böyle bir mesajın, iç ya da dış gerçek konusunda kendi algılarına güvenmeye alışmış bir kişi üzerinde ancak pek az etkisi olacaktır. Fakat, taraflardan birinin (özellikle de anne ve babasının karşısındaki çocuğun durumunda) yaşamını sürdürmesi konusunda, böyle mesajlar-Laing’in başka bir terimiyle-alıcıyı *kararsız bir durum* içine sokar. Eğer alıcı, öteye ileterek, durumun yanlışlığını açıklayacak güçte değilse, ya da bu ona yasaklanmışsa, kapana kısılmıştır; ve eğer aldatmaca, onun bizzat aldatılma bilincine kadar işlemişse, bundan hiç kurtulamıyacaktır.

Şizofren ailelerde anne, baba ile çocuklar arasında etkileşim konusundaki araştırmalarda Johnson ve diğ erleri [191] temelde aynı olguyu bulmuşlar ve bunu şöyle açıklamışlardır:

Bu çocuklar, birçok fırsatta yaptıkları gibi, anne, babadan birinin kızgınlığını ve düşmanlığını algıladıkları zaman, ebeveyn, kızmış olduğunu derhal inkâr ediyor ve çocuğun da bunu inkâr etmesi için direniyordu; öyle ki çocuk, şu ikilemle karşı karşıya kalıyordu: ebeveynine mi, yoksa kendi duyularına mı inanmalıydı? Kendi algısına inandığı zaman, gerçeğin sağlam bir kontrolünü sürdürüyor; annesine inandığı zaman ise, gereksinmesi olduğu bir ilişkiyi ayakta tutuyor, fakat gerçek konusundaki kendi algısını kesip buduyordu. [191, s. 143].

Bu temanın önemli bir değişik biçimi de, şu durumda ortaya çıkar: bir ilişki önce belli bir biçimde tanımlanır; bu tanım eş tarafından kabul edilir edilmez de, eşin durumu yeni açıdan görmemiş olması için deli ya da hain olduğu ileri sürülerek, bir başka biçimde ta-

nımlanır. Kuşkusuz, eş, ikinci tanımı benimser benimsemez, birincisini kabul etmediği için ayıplanabilir. Bu etkileşim türü, ilk olarak, Searles tarafından “Diğerini çıldırtmak için çaba” adlı yenilikçi bir makalede anlatılmıştır. Searles, bu makalede, şizofrenlerde ve bunların anne, babalarında, eşlerinde (ve kimi zaman da tedavi uzmanlarında) çok sık olarak gözlemediği altı şema çiziyor. Örneğin A, aynı bir temayı önce şaka tonuyla, sonra da ciddi bir biçimde işleyerek, B ile olan bir karşılıklı ilişkinin heyecansal niteliğini değiştirebilir; bu durumda, ister ciddi bir konuda alay ettiği için, ister nükte duygusundan yoksun olduğu için B’ye serzenişte bulunabilir. Bir başka örnek ise, bunun tersi durumdur; yani A, etkileşimin heyecansal niteliğini bozamaz, fakat konu değiştirir, öyle ki ciddi bir tema ile alelde bir tema, aynı “heyecansal dalga boyunda” işlenir.

III. KARŞITLAM (PARADOXE)

Nihayet, ilişkinin önce bir tanımını empoze edip, sonra da onun yerine bir başka tanım getirmek üzere onu parçalara bölmekten ibaret olan iki aşamalı tanımdan farklı olarak, kendi çelişkisini kendi içinde bulunduran bir mesaj türü daha vardır. Böyle bir mesajın yapısı, temelde, biçimsel mantığın ünlü paradoksları ile aynıdır. Fakat onların uygulamada dar bir alanları olmalarına karşılık, insan iletişiminde paradoksun psikopatolojik önemi büyüktür. Bildiğim kadarıyla paradoksun uygulamadaki önemini ilk kavrayan Wittgenstein, şöyle yazmıştır:

Mantıksal paradoksun yarı komik çeşitli biçimlerinin; eğer onun işlevini iyi anlamak istiyorsak, ancak herbirimizde paradoksun çok ciddi bir biçiminin gözden kaçırılmaması gerektiğini hatırlattıkları oranda bir yararı vardır. O zaman şu soru ortaya çıkar: böyle bir mantık hatası, bir dil oyununda ne rol oynayabilir? [338, s. 100.]

Örneğin, yalancının klâsik paradoksunu, yani “Şu anda yalan söylüyorum” önermesini ele alalım (Bu, Girit’li Epimenide’in kendi kendisini tanımlarken güya söylemiş olduğu “Bütün Girit’liler yalancıdır” ünlü sözünün yalınlaştırılmış, değişik bir biçimidir). Açıkça görülüyor ki bu mesaj, alışılmadık bir yapı arz etmektedir, zira bir yandan birşeyi (“Şu anda yalan söylüyorum”) kesinlikle ifade ederken, diğer yandan da bizzat kendi kesinlemesi hakkında bir şeyi de yine kesinlikle ifade ediyor: “Yalan söylüyorum; şu halde, yalan söylüyorum derken de yalan söylüyorum.” Oysaki, eğer böyle bir

mesaj bir emirse, buna ancak itaatsizlik ederek itaat edilebileceğini ve kendisinin ya da bir başkasının tanımını söz konusu ise, ancak öyle değilse öyle olduğunu ve öyle ise öyle olmadığını anlamak fazla zor değildir! Kişiler arası gerçeğin büyük çapta karıştırılması için koşullar bir arada bulunmaktadır. Örneğin, ünlü berber paradoksunun hafifçe değiştirilmiş bir biçiminde berber, başka hiç kimseyi değil, yalnızca bölükte kendi kendine traş olmayan bütün askerleri traş etme emri almıştır. Bu emir, (kendi kendilerine traş olsunlar, ya da olmasınlar, tek yanlı kurallar her iki imkânı kapsadıkları için) diğer bütün askerler konusunda hiçbir güçlük çıkarmamaktadır; oysaki berberi ne yapacağını bilemez bir duruma sokmaktadır: eğer ancak kendi kendine traş olmuyorsa kendi kendini traş edebilir. Tamamiyle mantıksal bir açıdan bu paradoksal sonuç, sadece, böyle bir berberin var olmadığını ve tüm hikâyenin aldatıcı bir mantıksal temel üzerine kurulu olduğunu kanıtlar. Fakat, gerçek hayatta böylesi saçma bir emrin verilememiş olduğuna inanmak için de hiçbir neden yoktur. Böylesi kişiler-arası bir durumun uygulamadaki değeri açısından yapısı, baş-başka bir yerde anlatılmıştır [327]. Ben burada sadece, bu tür bir çıkmazı yaratan temel öğeleri gözden geçireceğim: (a) bütünlüğü bir ilişki (örneğin: ebeveyn ve çocuk); (b) olumsuz geriye dönüşlü, yani kesinlikle söylediğini inkâr eden ve inkâr ettiğini de kesinlikle söyleyen yapıda bir mesaj; (c) paradoksun konusunu öteye ileterek paradoksu geçersiz kılabilme yetersizliği, ya da imkânsızlığıyla bağlanmış, kaçınılmaz bir durum. Bu tür iletişim modelleri, ilk olarak, 50'li yıllarda Gregory Bateson'un yönettiği bir araştırmacı grubu tarafından incelenmiş ve çift zorlama kuramını ortaya atarak, bunun şizofreniyle ilişkilerini araştıran bugün için klâsik bir makalede sunulmuştur [21].

Ruhsal bozukluklarda iletişimin yapılarının bu çok kısa sunuluşundan, bütün bunların; ilişkinin öğelerinden birinin, diğerinin ruhsal dengesini kurnazca bozduğu tek yönlü sokaklar olduğu sonucunu çıkarmak herhalde kolaydır. Bu ise, iletişimsel bakış açısının neden-sonuç ilişkisinin ters çevirilmesinden başka birşey getirmediği anlamına gelirdi: daha geleneksel bir bakış açısından, hastanın deliliği çevresini etkilediği halde, burada insan çevresi hastayı etkilemektedir. Fakat, insan ilişkilerinin daireselliğini savunanların gözünde, düz, nedensel anlayışların hiçbiri tam değildir. Yukarıda anlattığımız modellerden herbirinin kaynağı; etkileşimin seyrine göre, iki taraftan birisiymiş gibi gözükabilir. Böyle olunca da, onlara keyfî bir "çıkış" noktası gösterilir. Oysaki, bu modellerden herbiri yalnızca belli bir tepki do-

ğurmakla kalmaz, aynı zamanda tepkinin kendisi şemayı sürdürür. Kısaca, mantıksız ve tutarsız bir durumda mantıklı ve tutarlı davranmak olası değildir. Sonuç olarak, – Weakland’ın son derece büyük açıklıkla geliştirdiği bir nokta [330, s. 373] – cellât-kurban dikotomisi(*) yoktur.

Bu karşılıklık, başka bir yerde ileri sürülen bir şema üzerinde [324] burada bir daha düşünerek açıklanabilir. Olasıdır ki alkolik bir baba, çocuklarından kendisini seven, şefkatli bir baba olarak görmelerini, yoksa, korkutucu ve -asında öyle olduğu halde-şiddet kullanan bir baba olarak görmemelerini isteyerek, çocuklarını kandıracağıdır. Bu durumda, babaları eve sarhoş döndüğü ve onları tehdit ettiği zaman, eğer çocuklar korkularını gösterirlerse; babalarının aldatmacasına uymak için, kendi algılarını inkâr etmek zorunda oldukları çıkmazına düşerler. Diyelim ki, onlar bunu başardıktan sonra, baba onları, korkularını gizleyerek kendisini aldatmağa yeltenmekle suçluyor; yani, onlara baskı ile kabul ettirdiği bizzat o davranışla suçluyor. Bu durumda, çocuklar dehşetlerini gösterirlerse, onun tehlikeli bir ayyaş olduğunu kapalı biçimde söylemiş olmaktan dolayı cezalandırılacaklar; korkularını saklarsa, “samimiyetsizlik”lerinden dolayı cezalandırılacaklardır; itiraz edecek, öteye iletecek gücü kendilerinde bulsaydılar (örneğin: “bak, bize ne yapıyorsun...” gibi), bu kez de “küstahlık”tan dolayı cezalandırılma tehlikesiyle karşı karşıya kalırlardı. Ortada gerçekten bir kararsızlık durumu vardır. Bu kez de içlerinden biri, “evde, ağzından ateş püsküren kara, iri bir goril bulunduğunu” iddia ederek, kaçmaya çalışsa, buna da rahatlıkla bir sanrı denebilirdi. Fakat, genel durum içinde ele alındığında, bunu, belki de mümkün olan tek davranış olarak görmek daha ilginç olurdu. Çocuğun bu mesajı şunları inkâr ediyor: (a) babayla ilgili bir mesajın söz konusu olduğunu, (b) hattâ bir inkârın söz konusu olduğunu; yani, çocuğun korkusunun şimdi bir nedeni vardır, fakat öyle bir neden ki bunun gerçek bir neden olmadığını kapalı biçimde dile getiriyor. Cıvarda kara goriller bulunmadığı apaçık olduğuna göre, çocuk, aslında: “Sen, benim gözüme alkol kokan tehlikeli bir hayvan gibi gözüküyorsun” diyor; fakat, aynı zamanda, masum bir istiare kullanarak, bu anlamı inkâr ediyor. Bir paradoks diğerini başarıyla alterek, babayı böylece hapsedmektedir. Baba artık, eğer çocuğun korktuğu kendisi değil de “hayalî” bir yaratık ise, çocuğunu korkusunu

* Dikotomi (dichotomie): Kavramların kapsamlarını ikiye böle böle yapılan bir çözümlene yöntemi (çev).

gizlemeğe zorlayamaz. Bu hayali yaratığı da yorumlayamaz; zira böyle bir şey, bu tehlikeli hayvana gerçekten benzediğini -ki aslında, bu hayvan bizzat kendisidir-kabul etmek anlamına gelir.

Söylemeye bile gerek yok, ama bu örnekte çok sık karşı çıkmış olduğum bir hatayı ben işledim. Gerçekten de, bir etkileşime bir çıkış noktası gösterdim ve hemen peşinden, buradan doğan herşeyin bu nedenin kaçınılmaz sonucu olduğunu örtülü biçimde söyledim. Babanın alkolikliğinin kuşkusuz ailevi etkileşimle ilgili olduğunu, bu duruma belki de çocukların önemli bir rol oynadıkları bazı sorunlarla gelmiş olabileceğini, vb. düşününceye kadar, neredeyse-bir geriye bakış yapmaktan başka, bu örneği sunmanın yolunu göremiyorum². Yukarıda da belirttiğimiz, gibi, bu makalenin konusu; *niçin* değil, ruhsal bozukluklarda iletişimde *olup biten*'dir. Araştırmacılar arasında bugün şöyle bir kanı güç kazanmaktadır: *niçin*'i araştırmak kısır bir uğraş olarak sonuçlanabilir; çünkü birçok etkileşim yapısı (ve belki de hepsi), daha sonraki hiçbir soruşturmaya olanak tanımayan, son derece karmaşık, fakat önemsiz ve rastlantısal bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Etkileşimde "olup bitenler" ise, çok daha doğrudan ve tüm-dengeliye daha az gereksinme duyularak gözlenebilir ve sonuçta, bir insan etkileşimini anlamak ve değiştirmek için gereksinmemiz olan şeyleri bize sunabilir. Bu varsayımı güçlendirmek için burada kısaca bir parantez açalım.

İnsan etkileşimi beklenmedik bir biçimde seyretmez. Bir ilişki, geliştiği oranda biçim ve yapı kazanır; bu ise, mümkün olan davranışların büyük çoğunluğunda, kimileri hiç kullanılmazken, kimilerine daha sık rastlanıldığı (böylece de, daha çok önceden kestirilebilir oldukları) anlamına gelir. Keşif açısından bakıldığı zaman, insani sistemleri (ve kuşkusuz, hayvani olanları da) kurallarla yönetilir olarak görmek yararlıdır. Bu bakış açısı içinde, bu varsayımsal kurallardan herhangi birinin nasıl, ne zaman, niçin ve kim tarafından konulduğunu bilmek hiç önemli değildir. Önemli olan, sistemin; birtakım kurallarla (ya da düzenliliklerle) kontrol ediliyormuşçasına ve bir kural çiğnendiği zaman, kendi kararlılığını yeniden kurmak için karşı-önlemler alıyormuşçasına işlediğidir. Sistem ne denli sağlıklıysa,

2 Sözlü olmayan iletişimi tanımlamaya sokmanın güçlüğü de, aynı biçimde, etkileşim konusundaki verilerin eksiksiz olarak bilinebilmesi sorununa bağlıdır. Burada anlatılan semaların kesinkes sözlü yapıda olduğu izleniminden sakınmak için, bu iletişimlerin sözlü olmadan da o denli iyi iletilebildiklerini, ya da sözlü ve sözlü olmayan bir yapı gereçleri karışımı olabildiklerini ne kadar hatırlırsak yeridir.

kurallar listesi de o denli geniştir ve bu kurallar o denli esnektir. Sistem ne denli "hasta"ysa, kuralları da o denli boğucu, kesin ve katıdır. Fakat, hasta sistem, bu farkın da ötesinde, sağlıklı sistemin özelliği olan temel bir belirtiden yoksun gözükmektedir: patolojik sistemler, kendi kurallarını değiştirmeye yarayan öte-kurallardan yoksun görünüyor. Bu durumda, böyle bir sistem; kurallarının (davranışlar listesinin) yetersiz olduğu bir duruma başarıyla karşı koyamayacağı gibi, söz konusu durumun üstesinden gelmek için yeni kurallar doğuracak gücü de bulamayacaktır. Şu halde böyle bir sistem; kaçınılmaz bir biçimde, pekâlâ anlamsız bir oyun adını verebileceğimiz, yararsız bir kısır döngü biçiminde, sorunların bir tür çözümüne girişecektir [327, s. 236-239]. Bu olgu yalnızca insan ilişkilerinde sınırlanmaz; informatik'te de, benzeri durumlarda, bir hesap evresinin var olduğu her yerde, "halting problem" adı altında ortaya çıkar:

Bu hesap evresi, bize kendi alanının öğelerini saptayıp belirtme fırsatı verir; fakat, kendi alanından olmayan bir öge için işlevsel bir değer elde etmeye çalışırsak, hiçbir değere ulaşamadığımızı asla açıkça söylemeksizin, bizi bitmeyen, bir dizi hesabın içine sürükleyecektir. [84, s. 10].

Aynı şey, uluslararası ilişkiler için de doğrudur. Örneğin:

Siyasi ve askerî şeflerimiz, silâhlanma yarışında önde gitmemiz ve başta kalmamız gerektiğini söylemek için, halka verdikleri demeçlerde hemen hemen görüş birliğindedirler. O zaman olup bitecekler konusunda hiçbir şey söylememek için de, aynı biçimde görüş birliği içindedirler. Tutunuz ki bu işten vazgeçmek konusunda ideal bir karşılıklı anlaşmaya vardık... O zaman ne olacak? Kuşkusuz, ruhen sağlıklı hiçbir insan, gezegenimizi, birbirini mahvetmeğe kararlı iki silâhlı kampa h l n m ş bir halde sonsuza değin dönüyor olarak düşünemez ve bunu "barış" ve "güvenlik" olarak adlandıramaz. Karşılıklı vazgeçme politikasının, kendi çözümü konusunda hiçbir şey öngörmediği ortadır. [254, s. 155].

Eğer bir sistem, kendi kurallarının değiştirilebilmesi için kurallar doğurmaya yetersiz olduğu ölçüde patolojik olarak nitelendiriliyorsa; tedavinin işlevi, ona yeni etkileşim kuralları sokmaktır. Sistem; anlamsız oyununun içinde kısılp kalmamış olan bir kişiyle iletişime girerek, -böylece genişlemiş olarak- deyim yerindeyse, eski durumuna

dışarıdan bakabilir ve böylelikle özgül bir değişmeye açılabilir. Yine belirtelim: öyle görünüyor ki Wittgenstein, etkileşim sistemlerinin bu özelliğini –bunu farklı bir bağlam içinde yapsa bile– önceden sezmiştir. Oyun bilincinden genel, değişme potansiyelinden de özel olarak söz ederken, şöyle yazıyor:

(...) Tatalım ki oyun; başlayan herhangi bir kişinin özel, basit bir numarayla daima kazanabileceği biçimde olsun. Fakat biz bunun bilincinde değiliz, şu halde bu bir oyundur. Şu anda birisi, dikkatimizi bunun üzerine çekiyor ve artık bu, bir oyun olmaktan çıkıyor (...). Bunun anlamı (...) şudur: diğeri dikkatimizi herhangi hiçbir şey çekmedi; bize, bizimkinin yerine farklı bir oyun öğretti. Fakat yeni oyun, nasıl olup da eskisini geçersiz kılabilmiştir? – Şu anda farklı birşey görüyoruz ve artık, saf saf oynamayı sürdürmüyoruz. [338, s. 100].

Çok uzak olmayan bir gelecekte, insan iletişimindeki araştırmaların, klinik hekimine insani sistemlerin özgül, amaçsız oyunlarını anlama olanağı verecek daha güvenilir veriler, ve yine, sâyelerinde bir değişiklik doğurabileceği gereçler sağlaması mümkündür. Bugün için, rahatsız ailelerde ağır basan aldatmacanın, saf dışı bırakmanın, çift zorlamanın, vb. özel biçimleri konusunda ancak üç keşfettirici varsayım sunabiliyoruz. Kabaca yalınlaştırılmış olan ve sanki özel bir çıkış noktasından doğuyorlarmış gibi yeniden sunulan bu üç varsayım şunlardır:

1. Eğer bir kişi, dış dünya ya da bizzat kendisi hakkındaki doğru bir algılamadan dolayı cezalandırılmışsa (örneğin: anne, babadan biri tarafından cezalandırılan bir çocuk), duyularının kendisine sağladığı verilere güvenmemeyi öğrenecektir. “Önemli olan diğeri”, ona büyük olasılıkla, “Durumları böyle görmek için hasta olmalısın” imasıyla birlikte, doğru algılamaya çalışmasını söyleyecektir. Sonuçta: (a) süje; kişisel olmayanlar kadar, kişiler arası durumlarda da kusursuz biçimde davranmakta güçlüklerle karşılaşacaktır ve (b) onun üzerinde bir etki yapan kişinin açık-seçik görebildiği, fakat kendisinin seçemediği boşuna bir varsayımlı anlamlar araştırma eğilimine girme eğilimi gösterebilir. Bu davranış, bağlam dışı incelendiğinde, şizofreninin belirtisel (nosologique) ölçütüne uygun düşecektir.

2. Eğer bir diğeri üzerinde etkisi olan bir kişi, o kimseden, gerçekte sahip olduğu duygulardan farklı duygulara sahip olmasını isterse, bu ikinci kişi; birincisi tarafından beğenilip onaylanmak amacıyla duyması gerekeni duymadığı için, kendisini suçlu hissedecektir.

Bu suçluluk duygusunun kendisi de, sahip olmaması gereken duygular sınıfına konulabilir. Bu tür bir ikilem; çoğu kez, çocuğun normal, ya da rastlantısal üzüntüsünün anne ve babadan biri tarafından anne ve babanın başarısızlığına sessiz bir sitem olarak yorumlandığı zaman ortaya çıkar. Anne, baba o zaman tipik bir biçimde; “Senin için yapılan bunca şeyden sonra mutlu olman gerekirdi” mesajı ile tepki gösterir. Üzüntü böylece hainlik ve nankörlüğe sokulmuş olur. Çocuk, duyması gerekeni duymak için yapacağı girişimlerde, bağlam dışında alındığında, *dépressionun* belirtileri olan belirtiller gösterecektir. Bu varsayımı, *dépressionun* diğer bazı bağlamlarda ortaya çıkışına uzatabiliriz: bunlar; birisinin, üzerinde hiçbir kontrolü bulunmadığı bir durumdan kendisini sorumlu hissettiği, ya da sorumlu tutulduğu durumdur (annesiyile babası arasında bir karı-koca anlaşmazlığı; babasının, annesinin ya da bir yakının başarısızlığı, ya da yine, çocuğun fiziksel ve/ya da heyecansal kaynaklarını aşan, anne ve babanın beklentileri gibi).

3. Eğer bir kişi, kendisi için önemli olan bir kimse tarafından verilmiş, kendisinden bazı *eylemleri* hem isteyen, hem de bunları kendisine yasaklayan buyruklarla karşı karşıyaysa, paradoksal bir durum oluşur; bu durumda kişi ancak itaatsizlik ederek itaat edebilir (en tanınmış örnek, yine belirtelim, çocuk örneğidir). Bu buyruk şu model üzerine kurulur: “söylediğim şeyi yap, yapmamı istediğim şeyi değil”. Bu, örneğin, bir annenin yeni yetişen oğluna hem yasalara ve kurallara saygılı bir vatandaş, hem de gözüpek bir zorba olması için verdiği emirdir. Sonuç, bağlam dışı bakıldığında, suç işlemenin toplumsal tanımına uyan bir davranıştır. Diğer örnekler: her ne bahasına olursa olsun, dürüst ya da hayasızca tüm yollardan elde edilen başarıyı kutlayan, fakat ardından çocuğu, “daima namuslu olmak gerekir” diyerek paylayan anne ve babalar; ya da, kızını çok erken bir yaşta seksin tehlikelerine ve çirkinliğine karşı uyararak, fakat kızının erkek çocuklar arasında “popüler” olması için direnen anne.

Bu varsayımlardan yeterince söz ettik. Bunlar, iletişim konusuna bakış açısını klinik *nozoloji** ye maletmek için bir girişim oluşturmaktadır. Bu alanda terimlerin tam olarak birbirlerini tuttukları bir ilişki beklemenin mantığa uygun olup olmayacağı ise açık bir soru olarak kalmaktadır. İnsan iletişiminin davranışsal (pragmatik) etkileri ve patolojinin oluşturduğu karmaşık sistem daha iyi tanınınca, ruhsal hastalık anlayışımızın yeniden gözden geçirilmesi belki de kaçınılmaz olacaktır.

* nozoloji (nosoloji): hastahkları belirtilerine göre sınıflandırma bilimi. (Çev.)

KAYNAKÇA:

- 21 **Bateson (Gregory), Jackson (Don D.), Haley (Jay) ve Weakland (John H.)**, "Towards a Theory of Schizophrenia", *Behavioral Scientist*, 1 (1956), s. 251-264.
- 84 **Davis (M.)**, *Computability and Insolubility*, New York, Mc Graw-Hill, 1958.
- 98 **Erickson (Milton H.)**, "The Confusion Technique in Hypnosis", *American Journal of Clinical Hypnosis*, 6 (1964).
- 191 **Johnson (A.M.), Giffin (M.E.), Watson (E.J.) ve Beckett (P.G.)**, "Studies in Schizophrenia", *Psychiatry*, 19 (1956).
- 203 **Lasegue (Charles) ve Falret (J.)**, *Ecrits psychiatriques*, Toulouse, Private, 1971.
- 212 **Lidz (T.), Cornelison (.), Terry (D.) ve Flerck (S.)**, "Intrafamilial Environment of the Schizophrenic Patient. VI. The Transmission of Irrationality", *Archives of Neur. Psychiatry*, 79 (1958).
- 254 **Osgood (C.E.)**, "Reciprocal Initiative", in Roosevelt (J.), ed., *The Liberal Papers*, New York, Anchor Books, 1962.
- 266 **Ruesch (Jurgen)**, *Disturbed Communication*, New York, Norton, 1957.
- 268 **Ruesch (Jurgen) ve Bateson (Gregory)**, *Communication. The Social Matrix of Psychiatry*, New York, Norton, 1951; II. Baskı, 1968.
- 300 **Sluzki (Carlos E.), Beavin (Janet), Tarnopolsky (Alejandro) ve Veron (Eliseo)**, "Transactional Disqualification", *Arch. Gen. Psychiatry*, 16 (1967).
- 324 **Watzlawick (Paul)**, *An Anthology of Human Communication. Text and Tape*, Palo Alto, Science and Behavior Books, 1964; II. Baskı, 1974.
- 327 **Watzlawick (Paul), Beavin (Janet H.) ve Jackson (Don D.)**, *Pragmatics of Human Communication*, New York, Norton, 1967 (Fransızca'ya çevirisi: *Une Logique de la Communication*, Paris, Ed. du Seuil, 1972 ve coll. "Points", 1979).
- 330 **Weakland (John H.)**, "The "Double Bind" Hypothesis of Schizophrenia and Three-Party Interaction", in Jackson (Don D.), ed., *The Etiology of Schizophrenia*, New York, Basic Books, 1960.
- 338 **Wittgenstein (Ludwig)**, *Remarks on the Foundation of Mathematics*, Oxford, Basil Blackwell, 1956.
- 341 **Wynne-Edward (V.C.)**, *Animal Dispersion in Relation to Social Behavior*, New York, Hafner, 1962.